

FELSEFE DÜNYASI

2024 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 79

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema Önal (Kırıkkale Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur Tunç (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Arş. Gör. Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Boğaziçi Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Hatice İpek Keskin (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 300,00 TL | **Basım Tarihi :** Temmuz 2024, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hanım, İstanbul Çarşısı, İstanbul Cd. No:48 D:48,

06070 Altındağ/Ankara

Tel: (0312) 341 36 67 | **Sertifika No:** 47865

İNSAN MAKİNE EYLEM SİMBİYOTİK VE APORETİK BİR AĞ

HUMAN-MACHINE-PRACTICE SYMBIOTIC AND APORETIC NETWORK

Yaylagül CERAN KARATAŞ

Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-4135-2876,
e-mail: yaylagul.ceran@medeniyet.edu.tr

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 79, 2024, ss. 71-96.

Geliş Tarihi: 15.05.2024 | Kabul Tarihi: 08.07.2024

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1484220

Araştırma Makalesi

Öz

İnsanmakine sistemleri ve makineinsan simbiyosları hakkındaki mühendislik çalışmaları 90'lardan sonra üstel bir hızla "gelişmektedir". Bu gelişim ve beraberinde getirdiği, tetiklediği sosyal-toplumsal değişim artık sadece sinema filmlerinde bilim kurgu senaryosu ya da edebiyatta ütopya ve/veya distopya konusu değildir. Gündelik yaşamın bir parçası haline gelen ve hatta insanın ve makinenin bedensel ve bilişsel sınırlarının birbirine kompleks ağlarla bağlandığı toplumsal ve ekonomi-politik yapıda insan ve makine arasında dil zemininde aporetik bir ağ oluşmuştur. Bu çalışmada insan ve makine ilişkisi, tarihsel yüklerinin dışında yeni etik, ontolojik ve epistemolojik örüntüde hem bir karşıtlık-karşılıklık ilişkisinde hem de aynı zamanda indirgenemeyen bir ontogenesis ağda ele alınmıştır. İnsan ve makine ilişkisi birbirini içeren ve "gerektiren" kimi zaman simbiyotik kimi zaman da ilişkisel bir eylem çerçevesinde faillik olarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsanmakine, Posthümanizm, Transhümanizm, Kuantum Dolanıklık, Simbiyoz

Abstract

Engineering studies on human-machine systems and machine-human symbioses have been "developing" at an exponential rate after the 90s. This development and the socio-economic changes it brings about are no longer just science fiction scenarios in films or utopia and/or dystopia in literature. In the social and political economy that has become part of everyday life, where the bodily and cognitive boundaries of human and machine are linked by complex and an aporetic network have been formed between human and machine on the basis of language. In this study, the relationship between human, non-human and machine, apart from its historical burdens, is addressed in a new ethical, ontological and epistemological pattern, both in a relationship of opposition and reciprocity, and at the same time in an irreducible ontogenesis network. The relationship between human-nonhuman and machine has been attempted to be grounded as agency within a symbiotic and sometimes relational action that involves and "requires" each other.

Keywords: Humanmachine, Posthumanism, Transhumanism, Quantum Entanglement, Symbiosis

*İnsanın kendisi de bir gün makineler üzerinde bir tür asalak ya da makineleri gıdıklayan sevimli bir yapı-
rak biti haline gelebilir mi?"*

Samuel Butler

Giriş

Ne zaman makinelerden bahsetsek aklımıza teknik ya da teknoloji gelir. Çünkü modern dönemde, doğayı gözlemlemeye ve gündelik yaşamı düzenlemeye büyük ve küçük mekanik araçlar dahil edilmeye başlandığından beri dünyamızı çoğunlukla makineler aracılığıyla analiz edilen “teknolojik dünya” olarak ele alınmıştır. Teleskop, matbaa, mikroskop, görüntüleme cihazları, gündelik yaşamı kolaylaştıran dev inşaat makinelerinden küçük kahve makinesine, ulaşımdan iletişime trenler, uçaklar, akıllı telefonlar, bilgisayarlar, 3D yazıcılar ve daha pek çok şey doğayla, canlılarla, mekanla, insanlarla kurduğumuz ilişkileri kolaylaştırmanın yanı sıra temel kavramlarımızın dönüşmesine de neden olmuştur. Makineler teknolojinin önemli temsilileridir ama teknoloji sadece makine ve mekanik değildir. Makinenin durumu ve gelişim süreçleri dikkate alındığında; makinenin tanımlamada, sınıflamada ve ad verme süreçlerinde önemli teknik imkânlardan biri olduğunu görürüz, fakat teknik imkân sadece makine değildir. Özellikle dijital devrim ve sonrasında yaşanan üstel “gelişim” dikkate alındığında teknoloji, somut ürün ve üretimlerin yanı sıra gittikçe soyutlaşan ve amaç haline gelen makinelerle yeni bir dönem başlatır. Makine, insanın tüm faaliyet alanlarını biçimlendiren ve etkisi altına alan bir “ideoloji”, bir yaşam formu olmuştur. 19. yüzyıl ve sonrasındaki süreçte aşıkaran bu tutumla teknolojik üretimlerin yaygınlaşması ama bir taraftan da ona uygun kurumsal, yasal ve politik koşulların hazır olmaması nedeniyle insan bilimlerinde ikircikli yargılar, belirsizlikler ekseninde yenilik üretim araçlarıyla birlikte ya topyekün ret edilmiştir veyahut kabul edip teslim olunmuştur. Simondon’un ifadesiyle, makinelerle (ki “teknolojik objeler” der) kurduğumuz tarihsel ilişkide insanın rolü ya onları araç ve köle olarak görüp hükmetmek ya da onlara aşkınlık yükleyerek kurtarıcı ya da yok edici görerek teslim olmak şeklinde belirlemiştir (Simondon, 1980, s. 2-3). Bu ikili ve ikircikli role indirgemenin insan, doğa ve makine arasında birlikte yaşama temelli ilişki kurmanın imkanı araştırılmalıdır. Burada felsefi olarak karşılaşılan ilk sınır, ontolojidedir, varolanın, varlığın kavramsallaştırılmasıdır. Sınırları fiziksel ve dilsel açıdan belirli bir birey olmadan önce kozmoz, Aristotelesçe söylersek *hyle*’dir, Leibnizce söylersek kaynayan bir doğadır, Whiteheadçe söylersek

bir oluşturu; henüz bireyleşmemiştir; organik-inorganik Bir'dir. Bu Bir'likten bireyleşirken farklılaşıyoruz; aynı-ortak kaynakla farklı edimlerimizle ve failliklerimizle ilişkilieniyoruz. Bu, klasik özcü ontolojinin ötesine işaret eden bir varoluş tasavvurudur. İçinde canlı, cansız olmak üzere insan, hayvan, bitki, dağ, taş, makine, mimari formlar vesair Bir'de (sayı olarak bir değil, Tanrı değil) içermektedir. Bu ontoloji bir ontogenesis teklifidir ve Nietzsche'nin "burada gerçekte bir ideali gerçekleştirmeye mi çalışıyorum ya da bir şeyleri mi yıkıyorum?" sorusu eşliğinde çağdaş felsefede "makine ve insan" ilişkisini anlamaya yönelik yeni modeller tartışma gündemine taşınmaktadır. Bu makalede de makine ve insan ilişkisinin simbiyotik ve aporetik bir ağ olarak modellenmesi üzerinde durulacaktır.

Tarihin pek çok farklı dönemlerinde teknolojinin gündelik yaşamın düzenlenmesinden geleceğin tasarlanmasına kadar uzanan üretimleri karşısında ilk tepkiler genellikle reddediş olmuştur. Teknolojinin basitten kompleks üretimlerine kadar reddediş tepkileri "her ne kadar büyük verileri toplayıp analiz etse de yazılımlar, makineler asla insanın değerlerini ya da ahlaki eylemlerini doğru ve tutarlı bir şekilde karşılayamayacak, analiz edemeyecek, çünkü onlar benim olduğum biçimde insan olamayacaklar; onların yaptıkları sadece ve sadece tahmin, simülasyon ve sadeleştirmeye dayalı tasarımlardır" gibi otoriter bir antroposentrik yargıda somutlaşmaktadır. Bir grup insanın diğer insanlar üzerindeki otoritesinin yanı sıra doğada kendinde varolanların ve üretilen eşyaların failliklerini görmezden gelerek bir başka katmanda otorite kurulması fail - özne - insan merkezli tahakküm sürecinin uzantıları olarak tartışmalara farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu durumun örneği, Octavio Paz'ın teknolojik makinelerin ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar kendilerine *Niçin?-Neden? ve Hangi amaçla?* gibi soruları sormayacakları ve bu nedenle insan oluşa etki edemeyeceklerini gerekçelendirdiği romantik yaklaşımında görülür. Gerçekten sadece bu noktada kalınabilir mi? Kalındı mı? 1950'lerde evet, belki bu rahatlıkla söylenebilirdi, fakat gerçekten kendi kendine öğrenen, üreten ve insanmakine simbiyosis¹ (ortak yaşam) alanlarının gittikçe kompleksleştiği bir dönemde, dijital çağda, bu yargı bu kadar açık yüreklilikle ifade edilebilir miydi? Ya da şöyle düşünelim her şeyin birbirine akıllı teknolojilerle bağlı olduğunu, pek çok yazılımın, farklı programların birbirine entegre edilerek tek bir komutla harekete geçirildiğini ne kadar kolaylaştırıcı ve kazanç sağlayıcı olurdu. Ya da faturalar başta

1 Canlılar arası farklı yaşama biçimlerinin ilişki türüdür. Fayda ve zarar ilişkisine dayandırıldığı gibi farklı yaşam biçimlerinin bir araya gelmesi olarak da tanımlanmaktadır. Yaşam temelli ilişkide canlıların birbirini ne kadar gerektirdiğine bağlı olarak şekillenmektedir. Doğada konak ve misafir ilişkisinin şekillendiği çeşitli simbiyotik ağlar bulunmaktadır. Bu çalışmada simbiyotik bağlam yapısöküme uğratarak ele alınacaktır.

olmak üzere birçok insan eyleyici içeren maliyet kalemlerinin ve giderlerin azaltılarak hizmet sektörünün insansızlaştırıldığını; beden hastalıklarından ve bu hastalıkların maliyetlerinden kurtulabilecek şekilde yeniden tasarladığını / “hacklendiğini” ve hatta iklim değişikliğiyle ortaya çıkan ekolojik dengesizliklerin, nükleer silah tehditlerinin antroposen² bir dünya için dijital ve yapay kodlarla yeniden kurulduğunu... Kimileri için bunlar çok güzel ve insan dehasının üst noktasına, evrimin insan temelli son aşamasına işaret ederken kimileri için de insanın, doğanın ve dünyanın özünü kaybetmesi olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, bu bahsedilenler natüralist, indirgemeci bir bakış açısından Aydınlanmacı hümanizmin transhümanizle yüceltilen insansonrası umudunun parladığı bir dönemi çağırırken biyomuhafazakar bakış açısından bir yıkılışın, sonun habercisi olarak distopyaya dönüşmektedir. Bunlar ve diğer pek çok farklı yaklaşım insan ve makine karşılaşmasını düalist, indirgemeci, natüralist ya da biyo-muhafazakâr ilişki içine haspederek değerlendirdikleri için bütünsel bir kavrayış yakalanamamıştır. Elbette akıllı ve öğrenen sistemler inşa edilen bu dünyada insan ve insanolmayanların yaşam koşullarını bazı açılardan kolaylaştırmaktadır. İnsan edimleri başta olmak üzere hayatı sadece kâr – zarar ilişkisi üzerinden değerlendirilerek kolaylaştırmak “yaşam kalitesinin” artması olarak ifade edilebilir mi? Bu artış etik bir ifade olarak, iyi ve erdemli yaşamı beraberinde getirir mi? Yaşanmaya değer olan hayat sadece mekanik beden konforuna, güvende olma durumuna indirgenebilir mi? Bu bahsedilen akıllı sistemler, bağlantılar ve zeki çözümler insanın ve insanolmayanların varoluşsal ritmini, ahlaki tutumlarını ve değer duygusunu ne kadar temsil edip yeniden üretebilir? Şimdilik yeni nesil teknolojiler (robo, info, biyo ve nano teknolojiler) etik hususları çoğunlukla algoritma oluşturamadıkları için değil de insanın ve insanolmayanların eylemlerini bir bütün olarak okuyacakları epistemolojik ve ontolojik bir zemin bulamadıkları için apaçık bir etki oluşturamamışlardır. Fakat bununla birlikte bilim ve bilme alışkanlıklarımızı kökten değişikliğe uğratacak sınır durumlarına yaklaşılmıştır. Bu sınır durumu ne kadar sürer bilinmemekle birlikte, eylemleri gündelik yaşamın bütünlüğünden koparıp rasyonaliteye indirgeyerek açıkladıkları için; “bütün parçaların toplamından fazladır” diyemedikleri için; duygu, güven, sabır

2 Antroposen (anthropocene), yeni jeolojik çağ olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma atmosfer bilimci P. Crutzen ve bir grup pozitif bilimci tarafından yapılmıştır. Crutzen ve ekibi yerkürenin ve atmosferinin, karaların ve okyanusların üzerinde “insan”ın etkisiyle kimyasal, fiziksel ve biyolojik açıdan geri dönüşmesi mümkün olmayan bir değişimin başladığını ve bunun yeni bir jeolojik çağa giriş olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre, antroposen, gezegenin “biyo-coğrafik bir insan arşivi”dir. antroposen kapitalizm bağının yanı sıra ırkçılıkla, ekolojik eleştirilerle ve çevre politikalarıyla ilişkili olarak düşünülmemesinin dışında ele alınır. Tek kullanımlık plastiklerin üretimi ve tüketimi; tarım ve toprak politikaları; sınıflı, imtiyazlı ve üstün olan “beyaz adamın” yerin altında ve üstündeki iktidarı tartışmaları sadece örneklerden birkaçıdır.

ve içgörü gibi alanların oluşturduğu kompleks ağı bütün olarak kodlayamadıkları için eksik bir yan, “gizemli”, kapalı bir yön kimileri açısından aşılamayacağı için hep kalacak gibi görünmekteyken kimileri için de belirli bir süre sonra aşılacak ve insan sonrası yeni bir dünya başlayacaktır. İnsan türüne özgü diye ifade edilen bilinç, maneviyat, değerler alanı, mistik tecrübe, faillik, ahlaki eylemler, felsefe yapmak ve ruh yani varlığın kendisi (canlıdan cansıza) makinelerle ilişkide rasyonelleştirilemediği ve veri setlerine dönüştürülemediği için, henüz “kendinde” kavranamadığı için dışarıda mı bırakılacak yoksa onları ifade edecek yeni bir poetika yazılabilecek mi ve makineler aşka, acıya, yoksunluğa dair poetik kodlamayla tasarlanabilecek mi? ya da bu kavramlar yasalı ol(a)madıkları, hesap edil(e)medikleri için literatürden ve yaşantıdan çıkarılacak mı? Makineler icat edilme şartlarını ve gerekçelerini aşarak mutlu ve erdemli yaşamın makine ve insanlar için ne anlama geldiğini tanımlayıp insanın “doğal olan” duygu durumlarını ve değer algılarını düzenleyebilecek mi? Başka bir formda sorulursa, ‘eksiklikler, kayıplar, yoksulluklar sanal bir mutluluk imgesiyle bypass edilip makineler aracılığıyla insan beynine nasıl mutlu olacağı öğretilir mi? Böylece birey erdemli olabilir mi? Bu durumda mutluluk ve haz erdemler bağlamında nasıl bir anlama sahip olacaktır?’ (Bu arada akıllı sistemlerle geliştirilen uygulamalar incelenirse buna ilişkin mutluluk tüccarlarının çoktan türediği, mutluluk üretimine başladığı söylenebilir.) Bütün bu gelgitlerle birlikte ‘insan eylemleri bilgi paketlerine, veri setlerine bir yazılımla nasıl kodlanır? Yani insan eylemleri tekilliklerinden arındırılarak evrensel bir formda bu veri setlerine indirgenebilir bir yazılıma sahip mi? Makineinsan için hangi örneklem grubu anlamlı sonuçlar üretebilecek bir kodlamaya imkân sunar? Hangi dil-eylem kodları kullanılmaktadır? Ve bütün bunlarla birlikte insan, doğa ve makine varlık içinde rasyonel ve güdümlü yapıların, yasaların ve biçimlendirmelerin dışında bir ağ oluşturabilecek mi, nasıl? Bu aporetik ilişkinin farmakonu tekno-etik ve biyopolitik midir?’ bu sorular önceki sorularla birlikte refleksif olarak düşünüldüğünde insanın doğanın üzerine kurduğu ve daha inşaatını bile bitiremediği bu “ev”de (teknolojik dünya) her şey o kadar hızlı değişmeye başladı ki ilişkiler, araçlar, gelenekler... ilk tepki ‘insanın kendi elleriyle ürettikleri nedeniyle yerde ve gökte sorunlar çoğalmaktadır’ yargısı olmuştur. Bu aşamada bütün bu soruları içine alacak şekilde ‘insan ve insanolmayan açısından birlikte ve ortak yaşamın farmakonu ne olacak?’ soru bu çalışmanın odağına yerleşir. İlk elden bu sorulara teknolojiyi konumlandırma biçimine göre farklı cevaplar verilebilir. Teknoloji “doğal” bir oluşum değil de sentetik ve insanın doğayla, çevresiyle, oluşturduğu güdümlü, hesaplamalı, mekanik ve yapılandırılmış ilişkiler ağıyla na-

sıl bağ kuracağına dair bir araç olarak görülebilir. Ya da teknoloji insanın başta kendisi ve toplumla, hayvanlarla, bitkilerle ve ardından da bizzat elle-riyle ürettiği mimari yapılarla, makinelerle olan ilişkilerinde bir amaçtır. Hatta topyekün varlığı kavrama biçimini değiştirmeye niyet etmenin yeni epistemolojik, ontolojik ve etik bütünlük bir yöntemi olarak görülebilir. Her iki şekilde de konumlandırılırsa teknoloji, yaşamın genetik bilimi aracılığıyla kodlanması ve yeniden yazılması; beyinin görüntüleme cihazlarıyla haritalanması; DNA analizleri ve organ nakilleri biyoteknoloji ve genetik çalışmalar bağlamında klasik bütünsel ve tözsel insan merkezci beden anlayışını yatay ve dikey düzlemde değiştirebilme imkanını aporetik bir ağ olarak karşımıza çıkarmaktadır. O nedenle, burada teknoloji açısından insan ve makine ilişkisini ne araçtır ne de amaç simbiyotik ve aporetik bir ağdır. Çalışmamızda tam da bu bağlam ve sorular, insan, makine ve eylem arasındaki ilişkiler faillikler (eyleycilikler) üzerinden çağdaş etik ve ontolojik tartışmalar çerçevesinde ve posthümanist perspektiflerle tartışmaya açılacaktır.

İnsan ve Makine Karşılaşmasının Tarihsel Süreci

İnsan ve makine karşılaşması 13. yüzyıldan itibaren insanın makineleşmesini önceleyen bir çerçevede konu edinilmiştir. Julian Offray de La Mettrie ise 1700'lerde *insan bir makine, maddenin kusursuz işlediği bir makine* diyerek bu çerçeveyi apaçık bir felsefi tartışmaya taşımıştır. Makine mekaniği, dişlilerin ve çarkların yasalı ve kesin oluşu, insanın “ne” olduğunu ve eylemlerini apaçık ve işaret edilebilir kılmak için “kusursuz” bir model olarak görülmüştür. İlk hareket ettiricinin verdiği hareketten sonra makinenin parçaları arasındaki yasalı ilişki, hareketine herhangi bir dış müdahaleye ihtiyaç duymadan tanımlanan süreye kadar devam eder. Bu işleyiş, insan özelinde düşünülduğünde, o dönem için, özgürlük, güç ve iktidar bağlamında çok şey söylüyormuş gibiydi. Başka bir ifadeyle, batı felsefe geleneğinde, özellikle 13. yüzyıldan sonra, modern bilimin önerme ve üretimleriyle doğa karşısında iktidarını ilan eden insan, Tanrı kayrası dışında ya da yanı sıra duyuları ve bedeni açısından eksikliklerini çeşitli mekanik uygulamalarla güçlendirerek varlığını güvence altına almak ister. Bu, insanın teknoloji aracılığıyla mekanik, yasalı ve güçlü olan makineye dönüşme arzusunu pekiştirmiştir. İnsan, Tanrıya öykünüp kendi kendine işleyebilecek makineler tasarlamış ve doğa üzerinden kendini güvende hissedeceği, ölçekleri, yasaları ve matematiksel bir dili olan yeni bir dünya kurmuştur. Bu dünyanın ilk örnekleri mekanik saatlerdir. Saatin çalışma ilkesi ve zamanın dilimlere bölünüp gündelik yaşamın organize edilmesi aklın yasalarının doğaya – doğal olana “dikte edilmesi” anlamında doğa ve insan tasavvurunu dönüştüren önemli

bir faktördür. İnsan rasyonel ve biyolojik bir organizma olarak hem bedenini hem de doğayı zapturapt altına alma, tasarlama ve biçimlendirme araçlarını mekanik makinelerle güçlendirmiştir. Ayrıca mekaniklik metaforu insanın kendisinin makine olarak tasavvurunu beslemiş ve temel fonksiyonlarını yerine getirebilecek hatta eksiklerini giderecek kadar dinamik bir makine yapmasını da sağlamıştır. Aslında mekanik kollu makinelerle başlayan ve saatler, teleskoplar, gemiler, insan ölçeğini aşan büyük makinelerle devam eden bu arzu bir sınır duruma ulaşmıştır. 19. yüzyılda çeliğin çok daha az maliyetlerle ve daha büyük ölçeklerde eritilip kullanılması endüstriyel dönüşümü hızlandırmış ve insanın makine tasavvurunda kritik bir eşik ve sınır oluşturmuştur. Bu süreç 20. yüzyılın savaş teknolojileri, genetik – sentetik biyoloji çalışmaları, üretimleri, yeni nesil teknolojilerin gelişimi ve endüstri 4.0 ile üstel bir atılım kazanmıştır. aşamasındadır. Bu nokta mikroskoplar, uzun menzilli toplar, bilgisayarlar, akıllı küçük aletlerle başlayan insanın makineye olan arzusu üretilen makineler yeni nesil teknolojilerle mekanik olmanın ötesine geçip dinamik, öğrenen, üreten ve nano ölçeklerle çalışan robotlara-insanmakinelere dönüşmesi nano teknolojilerle, dijital ve artırılmış gerçeklerle devrim aşamasındadır. Örneğin, OpenAI sistemiyle (gpt4 vb.), Google ve diğer teknoloji şirketlerinin geliştirdikleri modeller doğru dil kodları ve veriler yüklediğinde rasyonel üretim yapabilecek düzeye ulaşmıştır. İnsanın makineleşme ve makinenin insanlaşması arzusu bir yönüyle “insan nedir?” sorusunu transhümanizm bağlamında yeniden gündeme getirmiştir. Hümanizmin ve kartezyen cogito'nun tartışmaya açıldığı, eleştirildiği ve geliştirildiği bu süreç yeni nesil teknolojilerle birleşince insanın makineleşme tasavvuru radikal nitelikte yön değiştirmiştir: Acaba bu üretilen yeni nesil makineler insanın rasyonel yönünü temsil edebilmekte iken acaba irrasyonel³ yönünü temsil edebilir mi? Yani bütün duygu, duyu, deneyim ve rasyonel süreçleri kompleks bir örüntüyle bir araya getirip olgu ve olaylara tepki verebilir mi yani insanlaşabilir mi? Teknolojik olarak oldukça mikro ölçeklerle şekillenen ve adeta insanı andıran bu makinelerin insan olarak adlandırılmaları için eksik kalan şeyin “RUH”?!, kendi kendine işleyen, acı duyan, nefret eden ve hınç taşıyan bilinç (!) olduğu iddia edilir. Rasyonel açıdan mükemmelleşerek gelişen makineinsanın tin bilimleri açısından duygular, değerler ve inançlar bağlamında henüz “mükemmel - tam insan” olmadığı, insanlaş(a)madığı iddiaları bağlamında da insanın ne olduğu soru konusu olmuştur. Bostrom, Moravec gibi transhümanistler için insan evrimin nihai noktası ve mükemmel formu değildir, o nedenle, onlara göre süper yapay zekalar ya da yeni üretici yapay zeka sistemleri evrimin

3 Buradaki irrasyonelite akıl dışılık değildir. Bizzat duygu, anlam, değer, bilinçdışı gibi beden ve bilinci dikkate alan, onları içeren bir anlama dalalet etmektedir.

bir üst basamağı olabilir. Son birkaç yıldır insanmakine umuduyla üretici yapay zekanın kendiliği mümkün mü ve nasıl bir kendilikten bahsedilebilir soruları üzerine deneyler geniş-güçlü dil modelleriyle doğal dilin kodlanması ve sentaks ve semantik bağlamda “dil kullanan” fail yapay zekaların kişi olarak kurgulanabilmesi için hızlı şekilde ilerlemektedir. Fakat, süper yapay zekaların kendiliğinden ve fail / eyleyici olarak özerk makinelerden bahsetmek için henüz çok erken. Teknolojik devrim burada açığa çıkar: İnsanın kendisini güçlü, ölümsüz ve yasalı olmak arzusuyla makineye benzetme tutkusu yerini *bu geliştirilen makineler o kadar kusursuz halde işliyor ve o kadar hızlı öğreniyor ki acaba “ruh” üflenirse de onlarda ‘bizim gibi’ insan olur mu?* sorusuyla makineyi insanlaştırma arzusuna dönüşmüştür. İnsanın makineleşerek eksikliklerinden arındırılacağına dayanan mekanik tasavvur 21. yüzyılda makinenin insanlaşarak “güçlendirilmesi”ne doğru kompleks ve aporetik bir ağ oluşturmuştur.

İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında, bir yandan insan ve makine simbiyosisinin hangi açılardan mümkün olabileceğine odaklanılmışken bir yandan da üstel bir evrimle insanın aşıldığı yeni bir “yaşam” beklentisine doğru Heidegger’in ifadesiyle teknolojinin karşısında durup sükûn içinde düşünmeden hızla ilerlenmektedir. Fakat bu süreç diyalektik bir ağ içinde ele alındığında karşımızdaki tablonun çatışmalar oluşturmak yerine birlikte var olmanın imkânlarını araştırmaya dönebileceği söylenebilir. 21. yüzyılda teknoloji ve antropoloji verileri dikkate alındığında burada üzerinde asıl durulması gereken nokta, insan ve makine arasındaki ilişkinin makineinsan ya da insanmakine çatışmasına indirgmeden diyalektik bir yargıya ve faillik / eyleyicilik durumuna nasıl taşınacağıdır. Bununla birlikte, bu süreç yeni bir etik, ontoloji, epistemoloji perspektifi ile bağlamı açıklayabilecek yeni bir terminoloji gerektirmektedir.

İnsanmakine ve Makineinsan Simbiyosisi İmkanları

İnsanın ürettiği ve nasıl öğreneceğini kodladığı makinenin insanla ortak yaşantı geliştirmesi, birlikte bir dünya kurması ve bir ilişkiler ağı oluşturması hatta insanı aşması ya da insanı içererek aşması henüz sınırlı bir alandır. Fakat kendi kendine insan öğrenmesini modelleyecek kodlar üzerine, yaşam ve canlılık modülü başka türlü düşünülüp kurgulanabilir mi biçiminde sorular yeni teknolojilerle birlikte derinleşmektedir.

Felsefi bir tutumla bu sorular üzerine düşünmek bir yönüyle “insanı insan kılan nitelikleri”, oluşun ve dünya kurmanın ne anlama geldiği üzerine düşünmeye çağırırken bir yönüyle de aporetik bir ağa takılıp kalmaktır. İnsanmerkezci yaklaşımla makineinsan ve insanmakine simbiyozu “her şeyin

ölçüsü olan insan kendisi de dahil her şeyi araçsallaştırabilir” yargısıyla temellendirilebildiği gibi yapısöküme uğratılıp yaşam ve oluş hakkında yeni bir tavır da geliştirilebilir. Burada felsefi tavır oluşu, eylemi, failliği ve dünya kurma çabasını yeniden düşünmekle belirlenecektir.

Nietzsche *Ahlakın Soykütüğü*'nde insan yapıp ettikleridir, ne eyliyorsa o'dur, eylemi esastır (Nietzsche, 2011, s. 38-39) dediğinde eylem ve bu dünyada oluş açısından insanı tanıırken, tanımlarken sabit, mutlak bir öze gitmek yerine eylemlerine, “onu o kılan” ve böylece fark oluşturan yapıp etmelerine öncelik vererek bizzat oluşu vurgulamıştır. “Eylem”de bulunmak, fail / eyleyici olmak niteliği ayırt edici bir imkân olarak kabul edilip makine insan simbiyozuna dair yargılar yapısöküme tabi tutularak yeni ontolojilerin zemini hazırlanabilir. Peki, bu noktada makineinsan ve insanmakine simbiyotik ilişkisi için insan ve makine arasında bir eylem birlikteliği ve birbirinin failliklerini /eyleyciliklerini tamamlayacak bir ilişki oluşturulabilir mi? Böyle bir birlik oluşturulabilmesi için failliği sadece ahlaki faillik olarak sınıflandırmak yerine ilişkişel bir örüntü olarak sınıflandırmak simbiyosisi temellendirme imkanı sağlar. Faillik /eyleycilik insan-insan karşılaşmasında ortaya çıkan bir “davranış” olmaktan çok insan ve insanolmayanın karşılıklı ilişkisinde ve ayrıca dünya-çevre oluşturmada yapıcı, inşa edicidir. Bu bağlamda insan ve insanolmayan ilişkisi, insanmakine simbiyosisi ve failliği tartışmasında transhümanist ve posthümanist yaklaşımlar farklı ağırlık noktası belirlemişlerdir. Tartışmaların ana aksını makineden yana belirleyen transhümanist yaklaşımlarla oluş ve ontogenesis ilişkisinde belirleyen eleştirel posthümanist yaklaşımlar aporetik ilişkinin merkezinde durmaktadır. Transhümanist yaklaşımlar bir simbiyosis öngörmek yerine tekillik, biyolojik olandan sentetik olana geçmeye yönelik yeni bir evrim ve insan sonrası yeni bir dünya üzerinden aydınlanmacı hümanizmin ideallerini teknolojiyle ilişkilendirerek ileri taşıyan distopik ve indirgemeci bir tutum belirler. Posthümanist yaklaşımlar ise oluşun ilişkiselliği, karşılıklılığı ve ontogenesis bağlamında yeni bir ontolojik, epistemolojik ve etik kavrayışla Avrupa merkezilik ve insanmerkezci hümanizm eleştirileri üzerinden tutumunu belirler. Bu bağlamda posthümanist çerçevenin öngördüğü simbiyotik ilişki Braidotti, Groz, Haraway, Deleuze, Simondon ve Canguilhem çizgisinden hareketle temellendirilir. Bütün farklılıklarına rağmen bu filozofları bir arada okuyabilmenin imkanı ise şu soruda somutlaşmaktadır: Yapay zekanın ya da makinenin insanın canlılığının ve oluşunun yerine geçip geçemeyeceğini tartışmak yerine insan ve makine oluşu “yeni bir yaşam” modeline taşıyacak senteze varılabilir mi? Nasıl?

“Yaşam, her yerde aynı... Bir istiridyede, bir ağaçta, bir hayvanda ya da bir insanda yaşam hep aynı talepleri yineler” (Simondon, 2019). Simondon'un bu iddiasına makine ve yapay zekalı sistemler de eklenebilir. Eğer insan yaşam ve canlılık temelinde bütün bir oluşu canlı, organik ve birbiriyle ilişkili dinamik bir formda okuyabilirse, o zaman, insan ve insan olmayan arasında hiyerarşi kurmanın dışına çıkabilir. Bu çerçevede bir türdeşlik, bir akrabalık ve karşılıklılık ilişkisini kurulabileceği hem ekonomi-politik hem de epistemolojik ve ontolojik açıdan hiyerarşinin ortadan kaldırılabilmesi birlikte yaşam simbiyosis alanları ve imkanları oluşturulabilir. Böyle bakıldığında bitki, hayvan, insan ve makine oluş bağlamında ele alınarak yeni bir yaşam/canlılık çerçevesi kurulabilir. Burada eleştirilen ve yapısöküme uğratılmak istenen bitkinin, hayvanın ve makinenin insan oluş üzerinden oluşa dahil edilmesidir. Başka bir ifadeyle, keskin bir sınırla öznenen nesneye, yani bilen akıldan-cogitodan yer kaplayana aktarılan oluş eleştirinin ve yapısökümün merkezindedir. Posthümanist açıdan bilinmektedir ki, türler ve bireyler arasında oluş geçişlidir, ilişkiseldir, dolanıktır ve dinamiktir. Bu dolanıklılık, geçişlilik ve ilişkisellik hem türler arası hem tür içidir. Bitki, hayvan, insan ve makine hem tür içindeki bireylerin oluş, bireyleşme ve dünya kurma bağlamında hem de türler arasında kompleks ağlar oluşturmaktadır. Bitkilerin kendi içindeki iletişim – haberleşme sistemleri; yapay zekanın daha kompleks bir forma taşınıp öğrenen, üreten yapay zeka sistemleri; hayvanların (evcilleştirmenin dışında) bilinç ve temel yaşam becerileriyle sadece çevre değil “dünya kurmaları” tür içindeki bireylerin birbirine dolanıklılığına örnek verilebilir. Ayrıca hayvanlarla bitkilerin; bitkilerle mimari formların; insanın ve hayvanın makinelerle birlikte oluşu türler arası dolanıklılığa örnek verilebilir. Dolanıklılığı şu örnekte daha açık hale gelmektedir:

Hava örüntülerine, yağış miktarına ve başka verilere bakarak hava durumunu tahmin ediyorsanız dünyanın/doğanın düzen, kanun ve kurallara bağlı mekanik bir yer olduğu görüşünü onaylıyorsunuzdur. Fakat hava durumunu, hayvanların davranışlarını, bitkilerin yön değiştirmesini ve ormandaki kokuyu merkeze alarak yapıyorsanız dünyayı her bir faille birlikte kompleks bir anlam örüntüsü içinde dolanık görüyorsunuzdur, tıpkı modern öncesi / sanayi devrimi öncesi pek çok toplum-kültür gibi.

Buradan hareketle her birinin oluş, canlılık ve yaşam modülleri açısından “kendi doğalarında” ve diğer türlerle ilişkilerinde ortak bir yaşam alanı oluşturdukları ve daha kompleks olarak oluşturabilecekleri söylenebilir. İççe geçen düzenler bir harmonik yapı, birbiri içine geçmiş fraktal yapılar, birbiriyle örüntü oluşturmuş aporetik ağlar olarak görülebilir. Balık sürüle-

ri, göçmen kuşlar, trafik ağları, borsadaki hareketlilik bu ağlara örnek olarak gösterilebilir. Bu ve benzeri oluşlarla hem tür içi hem de türler arası yatay ve dikey ilişkilerde içiçe geçmiş yaşam modelleri oluşturulmaktadır. Karbon ya da silikon tabanlı oluş fark etmeksizin, her birinin farklı, doğrusal olmayan yönlerde ilişkiler oluşturması simbiyosisi beslemektedir. Bitki, hayvan, makine ve insan kendi içlerinde ağlar oluşturdukları gibi birbirleriyle de daha kompleks ilişki ağları da oluşturulmaktadır. Bunların her biri üst üste katlanarak ya da iç içe geçerek çok daha kompleks ve fraktal bir örüntüyü doğurmaktadırlar. Burada teklif edilen, bu kompleks ve aporetik örüntüler ağını özellikle insan oluşu merkeze alarak açıklamak yerine bu örüntüler ağının kendisini simbiyosis bağlamında anlamaya çalışmaktır.

Makineinsan

Makineinsan anlayışında klasik tartışmalarda (rasyonalist ve empirist çizgi-de) doğanın Newtoncu mekanik yasallığı bağlamında insan davranışlarının yasallığı temellendirilmiş ve temele alınmıştır. Makineinsan anlayışında İnsan doğasının, yasanın kaynağı farklı olsa da -ya ödev ya haz, doğası gereği yasallığı içkin olduğu ve böylece biçimlendirildiği yargısından hareket edilmiştir. İnsan eylemleriyle makinenin mekanik işleyişi ve tasarımı taklit edilerek makine ve insan birbirinin zamanda ve mekânda uzantısına dönüşmüştür. Elbette bu birbirinin uzantısı olunmasına dair tartışma her şeyden önce insan ve doğa arasındaki simbiyosisle başlar, insan ve makine sonrasında makineinsana doğru evrilir. İnsan ve doğa simbiyosileri sanayi devrimi öncesine kadar kol gücünün hala etkin olduğu zamanlarda zengin ve yapıcı bir tecrübe ağı oluşturmuştur. Fakat sanayi devrimi sonrası bu süreç “kaotik” ve kompleks bir duruma evrilmiştir. Ağ teknolojilerinin ardından da insan üretiminin – tasarımının nerede başladığı ve makinanın tasarıma nerede müdahil olduğu bazen ayırt edilemez olmuştur. Bu kompleks ağa yönelik tedbiri ilk olarak *Turing testi*nde görmekteyiz ve daha yakın zamanda ise ağ bağlantısında bir uygulama açarken ya da çevrimiçi işlemler yaparken insan kullanıcının cevaplamak zorunda kaldığı şu yargıda görebilmekteyiz: *ben bir robot değilim*. Turing testi 1950’lerde tasarlanmıştır, şimdilerde artırılmış gerçeklikle ve VR teknolojileriyle makine-yapay zeka tarafından aşılabilecek bir noktaya gelmiştir hatta bu testin googlebot tarafından aşıldığı duyurulmuştur. Şimdilerde ise üretici yapay zekanın “turing testine cevap vermek istemiyorum” diyerek reddetme “irade”si gösterebileceği düzeye gelmesi sadece konuşulan ve henüz “olmayan” ama olma ihtimali git-tikçe yaklaşan tartışılmalardan biridir.

Yeni nesil makineler (küçük ev aletlerinden bant sistemleri ve uzay teknolojilerine kadar) ise daha az insan etkisi ve daha çok makine öğrenmesine dayalı tasarlanmaktadır. Gündelik yaşam içinde bu tür uygulamalar toplumsal değişimin (göçler, sınıf çatışmaları, savaşlar, afetler, vb.) de etkisiyle daha sık görülmeye başlanmıştır. Ağ teknolojilerinin ilerlemesi insan etkisinin ve eyleminin süreç içinde kademli olarak azalmasına neden olmaktadır. Bu noktada da eylem, insan ve makine failliğinde insanmakine ve makine-insan simbiyosisine bir örüntü, bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faillik örüntüsünün ilk örnekleri tarım ve savunma sanayide görülmektedir. Bu sahalarda insan etkisi, eylemi ve emeği çok büyük oranda azaltılmıştır. Sulama tekniklerinden ekim ve hasat tekniklerine kadar binlerce dönüm tarlayı makineler ve yalnızca bir insan ekip, biçip toplayabilmektedir. Teknolojinin gelişimde lokomotif görevi olan savunma sanayi ise son beş yılda insansız hava araçlarıyla ve uzun menzilli roketlerle askerlik, ordu ve savaş anlayışını tamamen değiştirecek bir noktaya gelmiştir. Örneğin, İngiltere Savunma Bakanlığı 2030'daki savunma bütçesine yapay zekalı robot asker alımını eklemiştir; Türkiye insansız savunma sistemlerinin ar-ge ve üretim aşamalarında küresel ölçekte bir ivme kazanmıştır. Küresel düzeyde tarım ve savunma alanında yaşanan bu gelişmeler teknolojik güç açısından memnuniyet verici olarak görülmektedir. Teknoloji bu açıdan farmakondur ve herhangi bir aporetik durumla ilişkilendirilmemektedir. Fakat sağlık ve hukuk alanındaki teknolojilere söz konusu olunca işin içine ahlak ve değerler girmekte, insan etkisi ve insan oluşa müdahale edildiğinde teknoloji ve makine kullanımları hep bir şüphe ve mesafeyle karşılanmaktadır. Makine-insan simbiyoslarında biyometrik sensörler, yapay zeka ve biyoteknoloji kombinasyonu insanın canlı bedenine enjekte edilen mikrobiyo robotları üretebilmektedir. Tam da bu simbiyotik ilişkide acaba makineler insan türünün sonunu mu getirecek demeye başlanıyor. Kojeve'in "insan, hayvanın ölümcül bir hastalığıdır" (Agamben, 2008, s. 19) ifadesi "yapay zeka, makineler insanın ölümcül hastalığıdır" ifadesine dönüşmektedir. Burada teknokratlar açısından teknoloji, laboratuvar araştırmaları ve üretim yasası bağlamında yapısal bir sorun görünmemektedir / görünmeyebilir. Fakat bu üretilen teknolojilerin etki alanı yeni beşeri bilimciler tarafından sorgulandıkça, düşünüldükçe ve kavramsallaştırılmaya çalışıldıkça aslında sorunun ne kadar derin bir metafizik buhranla ilişkili olduğu açığa çıkmaktadır. Örneğin, pandemi döneminde sağlık ve teknoloji işbirliği önemsenmekle birlikte sağlık sektöründen güvenlik sektörüne kadar her bir sektör üzerinden her bir birey üzerinde güçlü ve otoriter bir ağ oluşturulması "gözetim ve denetim toplumu" yargılarını pekiştirmiştir (Çin örneği dikkate değer bir fark

oluşturmaktadır). Bununla birlikte üretici yapay zekanın sağlık ve hukuk alanlarında hızlı tanı oluşturması, alternatif tedavi uygulamalarını modellemesi ya da hızlı vakia analizleri yapabilmesi insan emek-iş-saat etkisini ve hata yapma paylarını azaltması onu kritik bir eyleyici kılmıştır. Üretici yapay zekanın insan eyleyicilerle ilişkisinin karmaşıklık oluşturduğu nokta insanın failin / eyleyicinin kendilik tasarımı, başkasıyla (insan olan başka) ilişkisi ve onlardan beklentisi en temel ifadesiyle insani değerlerle, arzularla ve umutlarla örtüşen bir tasarım oluşturmasıdır. Üretici yapay zekanın “oyun oynamayacağını”, “kandırmayacağını”, “manipüle etmeyeceğini” (insan failin insan oluştan beklentilerini) beyan etmesi ona tüzel bir kişilik ve etik faillik yükleme imkanlarını hazırlamıştır. Burada belki de istisnasız her kültürde araştırmacıların kendi varoluş tasarımlarından yola çıkarken şüphe dolu şu sorularla karşılaşmaktadır: “Makineler ekonomik ve politik gücü elde ederlerse ve insanı kolonileştirirlerse insana ne olur?” Böylesi bir durumda, insanlar elitler ve henüz hiçbir teknolojik implantı olmayan yok-sullar olarak gruplanabilir mi? İnsan türü genelinde eşitsizlikler ve yoksulluklar artar mı? Güvenlik arayışıyla çevrimiçi olmayan, artırılmış gerçeklik kullanmayan, dijital ve organik izleri takip eden elektronik bileklik takmayanlar koloni dışında ölüme, hastalıklara terk edilebilir mi? Makine düşünmesi insanın yaşamış olduğu etik ve politik sorunlarla baş edebilecek bir teknoloji geliştirebilecek mi? Süper zeki makineler insan, doğa ve makineler için / ya da onlar arasında zorbalığı, terörist eylemleri algılayıp, gözlemleyip teknolojik, hukuki ve etik olarak önleyici tedbirler alabilecek irade ve ihtiyara sahip olabilecek mi? Efendi olabilecek mi ya da olmalı mı? Makine görev odaklı kodlanmayı yorumsamacı bir eyleme dönüştürebilecek mi? vb. pek çok soruda somutlaşan kaygının ontolojik köklerini yapısöküme uğratmak gerekmektedir. Bu sorulara insanın yeryüzünün efendisi değil birlikte-ortak yaşamın bir faili / eyleyicisi olabileceği, yaşamın sadece organik olmadığını aynı zamanda inorganikleri de içerdiği, doğada hep birlikte bulunduğu gibi dünya kurmada da birlikte olunabileceği düşünülerek yeniden bakılmalıdır. Metafizik buhran denmesinin nedenlerinden biri de işte bütün bu soruların temelinde yer alan soru ve beraberinde gelen şu sorulardır: İnsanın kozmostaki yeri nedir ve dahi insan kosmosun efendisi midir? Varolan her şey insan ve geri kalanlar olarak sınıflandırılabilir mi? bu sorularla felsefe tarihinin farklı dönemlerinde karşılaşılacakla birlikte felsefi antropolojiyle öznenin de nesnenin de insan olduğu bir bağlamda yeniden sorulmaktadır. İnsanın merkezde olduğu ve insan olmayanların insana göre ve insan için tanımlandığı yaklaşımlarla aklın araçsallığı, kapitalizmin ruhu ve öncelediği ahlak bağlamında ayrılıkçı ve bölücü tanım ve tasvirler ırkçı, cinsiyetçi ve türcü

yargıları beslemiştir. 21. Yüzyılda bu yaklaşım yapısalcılık, feminizm, eleştirel okul, yeni bilim yaklaşımlarıyla eleştirilerek insanın kozmosla ilişkisi insan ve insanolmayanın simbiyotik ve aporetik bir ağ kurması bağlamında yeniden ele alınmıştır / alınmaktadır.

İnsan olmanın ve makineinsan simbiyosunun dışında evrimsel bir sıçramayla geliştirilecek olan insan 2.0 ve insan 3.0 transhümanizmle birlikte çatışma odaklı başka bir yaşam modeli olarak karşımızda durmaktadır. Bu bir tekillik çağı çağrısıdır. İnsan ya da makineinsandan çok evrimin insan sonrasındaki aşaması bir program, dijital bir devre, veri setleriyle biçimlendirilmiş bir beden, transhümanist insanımsı olarak sunulan bu insansonrası yaşam modeli insan oluşu devrelere, kodlara ve dijital gerçekliğe dönüştürür (R. Kurzweil, N. Bostrom, H. Moravec vb. iddiaları burada somutlaşmaktadır). Geride kalan ya da aslında ortaya çıkan ne insandır ne makine, acayip, tanımsız bir “şey”, “kimera” (Chímera). O nedenle, insan dönüp tekrar şu soruyu sormaktan kendini alamıyor: Böyle bir zamanda her şeyin sonu mu geldi? Tarihin, insanın, teorinin sonu ve ölümü mü?! Tam da bu bağlamda, 2008’de Anderson “Teorinin Sonu: Veri Tufanı Bilimsel Yöntemi Tedavülden Kaldırdı” adlı makalesinde bulut bilişimin ve petabaytların tanımladığı bir sistemde yaşadığımızı, insanın ürettiği bilginin kullandığı araçlarla devasa ölçekte genişlediğini ve bu bütünü zihinde canlandırmanın neredeyse imkansız hale geldiğini belirtir. “60 yıl önce dijital bilgisayarlar bilgiyi okunabilir hale getirdi, 20 yıl önce internet bu bilgilere ulaşımı sağladı, 10 yıl önce arama motoru tarayıcıları bu bilgiler verilere dönüştürdü ve şimdilerde Google ve benzeri şirketler bu bilgileri “belirli ölçülere” (şirket kar marjı mesela) göre eleyerek ölçeklendirdi, sayısallaştırdı ve elimizde o büyük bilgilerin tasnif edildiği insanlık durumu laboratuvarı oluştu. Artık petabayt çağının çocukları var” (Andreson, 2008).

İnsanın kendiliği, özneliği ve duygu durumları felsefede ve filozoflar açısından hala soru konusuyken pozitif bilimlerde ve bilim insanları açısından matematiksel kodlarla ve akıllı makineler aracılığıyla veri setlerine dönüştürülüp, düzenlenip ve tasarımılanıp niceliksel olarak belirlenebilir ve hatta daha iyi bir duruma getirilebilir olduğu düşünülmektedir. Halihazırdaki teknolojilerle bu durum kısmen mümkün görünmektedir. Fakat filozoflar açısından insan ve insanolmayanın rasyonelliği, irrasyonelliği, duyguları ve duyuları parçaların ya da oluş durumlarının toplamına eşitlenemez ve indirgenemez, o nedenle makinenin insanlaşması ya da insanın aşılması için teknolojik açıdan gerekli ve yeterli imkanlara felsefi açıdan da kavramlara ulaşılammıştır. makine ve insan ilişkisi, “insan nedir ve kim’dir?!” sorusu ve oluşu konuşulurken ve yazılırken bitki, hayvan, makine ve insan

karşılaşması görmezden gelinemez ve ne insan makineye indirgenebilir ne de insanolmayanlar insana referansla değersizleştirilir. Doğada doğal ya da sentetik olarak var olan her şey “insan ve geri kalan her şey” olarak indirgemeci, ötekileştirici bir perspektifle, dayatmalarla, insanmerkezci korkularla ve endişelerle tanımlanan ve tasvir edilen ontolojik ve epistemolojik zeminde ele alınıp temellendirilemez. O nedenle yeni etik, ontolojik ve epistemolojik perspektiflere ve metodolojilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik ve Politik Alan: İnsan, Makine ve Eylem

Etik olan eleştirel düşünmeyle ahlaki değerleri oluşturma ve bu değerlere göre eylemleri biçimlendirme olarak tasvir edilirse, henüz makinelerden bunu kendi kendilerine çıkarım yaparak öğrenmesi ve uygulaması beklenebilir; çünkü makinelerin kendilik bilinci diyebileceğimiz ve onlara biriciklik kazandıran, onları tekil, otonom kişiler kılan yönleri henüz tam olarak gelişmemiştir. Haraway’ın dediği gibi, makinelerin, (sayborgların) ödipal kompleksleri, cinsiyetleri ve bilinçdışı olarak işaret edebilecekleri hikâyeleri yok. Fakat insanlık durumunun ürettiği korkuları, ırkçılığı, cinsiyetçiliği insan öğrenmesini taklit ederken veri olarak yüklenen üretici yapay zekanın yeni versiyonlar üretirken ve bizzat üretici yapay zekanın yeni versiyonları üretilirken insanlık tecrübesinden öğrendiklerini uygulamaya koyduğu ve açıklamalarını bu tecrübeye dayandırarak temellendirildiği görülmektedir. Örneğin, yapay zeka kullanılan doğal dili kendisinden istenen verileri sınıflarken cinsiyetçi olarak kodladı. Şöyle, bir şirket İK görüşmelerini yapay zeka programı üzerinden yapmaya başladı ve program bir süre sonra kadın ve erkek başvurularını cv’de kullanılan kelimeler ve sentaks bağlamında cinsiyetçi olarak sınıfladı ve kadın cv’lerini elemeye başladı (Rodriguez & Gaubert, 2020). Durum fark edilince şirket tarafından programın fişi çekildi ya da “iş sözleşmesi” feshedildi de denebilir. Bu gibi örnekler yakın zamanda daha sık duyulmaya başlandı ve eğer eleştirel örnekler veri olarak işlencek düzeye getirilmezse bu cinsiyetçi ayrıma ırkçı ve türücü ayrımlarda eklenecek devam edecektir.

Amerika’da farklı sektörlerde kullanılan yapay zeka programları, robotlar ve chatbotlar insanmakine simbiyoslarının ilk örneklerinden sayılabilir. Bu robotlara aldıkları sorumluluklarla orantılı olarak tüzel kişi statüsü verilmesi hakkında tartışmalar sürmektedir. Sınırında durulan bu simbiyoslarla insan haklarının etik ve hukuk bağlamını aşan ya da genişleten; bitki, hayvan ve makine oluşları da içine alan daha geniş bir hak sahası ortaya çıkmaktadır. Bitki ve hayvan oluşun dışında yapay zekalara tüzel kişilik ve bununla ilişkili hakların nasıl planlanıp tanımlanacağı tartışması hala de-

vam etmektedir. Bu duruma bir deneme ama ekstrem örneklerden de biri olan insan kullanıcının güvenliği tartışmalarında web 5.0'la bilgisayar virüslerine yasal hakların tanınmasıdır. Geliştiricilerin merkeziyetsiz tanımlayıcılardan, doğrulanabilir kimlik bilgilerinden ve merkeziyetsiz web düğümlerinden yararlanarak web uygulamaları yazmalarını, kimlik ve veriler üzerindeki mülkiyeti ve kontrolü bireylere geri vermelerini sağlayan yeni bir web platformunun oluşturulduğu bir dönemde bir yandan da insan ve insanolmayanlar için dijital haklar konusu etik ve hukuk alanının felsefi soruları olarak temellendirilmeyi beklemektedir (Koç, 2022).

Simbiyosun faillerinden / eyleycilerinden biri olarak süper yapay zeka makineler pek çok veri toplayıp işleyebilecek yapıda olmakla birlikte eylemlerini görev tanımını aşır insan gibi empati kurarak, anlam ve değer oluşturarak, tinsel bir imkanı gözeterek gerçekleştirebilecek düzeyde henüz değildir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte felsefe açısından ilk nedenler arasında hala bilim yapma ve üretme biçimlerimizin düalist, tek yönlü ve mekanik oluşu belirtilebilir; teknoloji açısından ise daha küçük çaplı denemeler yapılmakla birlikte yeterli ve gerekli bilgi / imkanlar henüz geliştirilememiştir olduğu söylenebilir. Üretici yapay zekalar hedefe programlanmıştır ve o hedef gerçekleştirilinceye kadar her yol mubahtır. Esas olan belirlenen süre ve imkânlar çerçevesinde tanımlanan ve geliştirilen fonksiyonlarını tamamlamak ve görevi/hedefi eksiksiz yerine getirmektir. Çünkü makineler olgu ve olaylar karşısında tekil duygu ve eylem ilişkisini kurabilecek ve empati geliştirebilecek oluşturma göre henüz bireyselleştiril(e)memiştir.

Makineinsan ve insanmakine simbiyosisi açısından yeni gerçeklik alanlarında yeni varoluş hikayeleri oluşmaktadır. Üretici yapay zeka görev ve fonksiyonlarını gerçekleştirmek için petabyatlarca veriyi işleyip “yorum” yapabilmekte ya da daha doğru ifadeyle yargıda bulunabilmektedir.

Dinamik ve temel etik kodlama yapılırsa, yazılımlara bu kodlar yüklenip öğretilbilirse ve en azından bu kodlarla sorumluluk yüklenebilirse makineler tüzel kişilik kazanabilir. Fakat bu tüzel kişilikten hareketle bir kendilik bilinci oluşturulur mu? biraz müteredit olursa da insanın kendiliği gibi olmamakla birlikte yapay zekaya kendiliği oluşturulabilir. Makineler ileride bu konuda daha da geliştirilebilir düzeye gelecektir. Peki makine kendi kendine öğrenebilir hale geldiğinde hareketlerini kontrol edebilecek ve yönlendirebilecek makine oluşuna yüklenmiş etik kodlara nasıl tepki verir? Burada bir diğer alt soru, ahlaki eylemler insanolmayanlara öğretilbilir mi yoksa sadece insan doğasında mı içkindir? ve ayrıca ahlaki eylem rasyonel karar verme süreçleriyle mi oluşur yoksa bir mutluluk arzusu mudur? Başka bir

ifadeyle, ahlaki eylem aklın mı bedeninin mi eylemidir? gibi felsefe tarihinin temel soruları insan ve makine simbiyosları açısından da benzer bir zeminde tartışmaya dahil olmuştur.

Bunun yanı sıra bir başka örnekte şudur: yaşayan ve en çok atıf alan filozof Luciano Floridi'nin 30 yıllık kariyeri boyunca ürettiği felsefi metinlerle Yale Üniversitesi Dijital Etik Merkezi'nde araştırmacı tarafından eğitilen bir chatbot oluşturuldu (LuFlot). Yapay zeka destekli *LuFlot* doğal zekanın ürettiği metinlerden hareketle ve fakat onları "aşan" bir kavrayışla felsefe ve dijital etik alanında öğrencilerin sorularına tutarlı ve geçerli cevaplar verebilmektedir (Cummings, 2024). Bu üretimler ve teknolojiler dikkate alındığında insanın iktidar alanını ve ontolojik güvenliğini koruma altına alacak uygulamalarla birlikte insan ve makine ilişkisinin bir çatışma olmaktan çıkarılıp, bir çevrimiçi yaşama dönüştürülmesi, birlikte -ortak yaşam alanları oluşturulması hedeflenmektedir. Bu ise karşımıza makine etiği alanını çıkarır. Ne demek bu? Bir yönüyle yeni nesil makinelere tüzel kişilikleri ve hakları karşısında sorumlulukları olduğunu da bildirecek kodların yüklenmesi demektir. Makineler belki o bireyselliğe sahip olabilirler ama bütünsel örüntünün diğer parçasını oluşturan irrasyoneliteyi, oluşun dolanıklılığına göre kodlanmaları gerekir; bütün-parça ilişkisi "bütün parçadan her daim fazladır" yargısıyla birlikte yeniden ele alınmalıdır ve kodlama dili insan-insan ilişkisindeki dilin doğru, açık ve iyi kullanılmasıyla geliştirilebilmelidir. Tek başına verileri işleyerek makinelerden bunun beklenmesi insanın çelişik durumudur, metafizik buhranıdır. Tabi bütün bunlar "ya öyle olursa" (as if) formunda karşımıza çıkan hukuki ve etik sorunlardır. Fakat hala kendimizi sormaktan alıkoyamadığımız şu soru bu ilişkideki kritik ve kriz durumunu aşıkır kılıyor: Dijital Etik, yazılım etiği, robo etik gibi çalışmalarla makinelerin insanlaşması ya da insanın irrasyonel yönünün düşünülməsi, hesaba katılması ve bu minvalde sorumluluk yüklenmesi mümkün olur mu? Sonuçta, makineinsana dair konuştuğumuz birçok belirsizlik bertaraf edilerek farklı pek çok teori geliştirilmiştir, hala üzerinde çalışılmakta ve pek çok çözüm önerisi sunulmaktadır. Teknoetik, infosfer, dijital etik vs. gibi. Çözümlerin ortak noktası ise ya insan ve makine karşılaşmasını bir çatışma (biyo muhafazakar bakışla) ya da insandan makineye doğru bir evrim (transhümanist ideal) gibi sunmaktır. Oysa süreç bu iki bakışın dışında, Simondon'un ifadesiyle antropolojik yarılmayı aşan cevaplar üretmeyi zorunlu kılmaktadır. İnsanmakine ve makineinsan simbiyoslarıyla insanı veya makineyi ortadan kaldırmadan ya da birini diğerine indirgemeden ve dahi insanolmayanları da sürecin failleri /eyleyicileri olarak, her birini oluşun farklı durumları olarak kabul edip bir ağ örüntüsünde görmek teklif edil-

mektedir. Bu kavrayış süreç ontolojisinden başlatılıp etik, estetik ve politik değer üretimiyle ilişkilendirilebilir. Benim sorum ve farmakonum yeni insanlık durumu arayışına odaklanmaktadır. Yeni nesil teknolojiler, robo, info, biyo ve nano teknolojiler dünyanın merkezinde olduğunu zanneden insanın insanlık durumunu tehdit edecek düzeyde fark yarattığı ve yaratmaya devam edeceği açıktır. Bu durumu transhümanizmin geri döndürülemez, durdurulamaz ilerleyişi olarak görenler, yorumlayanlar ve bir güç dengesi-çatışması kuranlar var. Fakat benim yeni insanlık durumuyla ilgili kastım transhümanizmin öngördüğü evrimsel bir sıçrama değildir. Bilakis tam bir simbiyos oluşturma imkânı sağlayan, insan, doğa ve makine arasında harmonik ve ekolojik biraradalıkla; oluşu dinamik ve dolanık ağ olarak anlayan bir yöntem olarak posthümanizm ve posthüman tasarımdır; “insanlık durumu” bu bağlamda yeniden düşünmektir. İnsan oluş *animal rasyonel* oluş değildir, bir durumdur. İnsanlık durumudur, bilen, ölçen, adaletle davranan, empati kuran, sempati oluşturan oluşun yer aldığı bir varoluş durumdur.

Posthümanist Ağ: İnsanlık Durumu (Bitki, Hayvan, İnsan ve Makine Simbiyosisi)

Eylem merkezinde insanmakine ve makineinsan simbiyosları üzerine çalışılan sistemleri anlamaya, açıklamaya ve/veya ret etmeye dair tartışmaları dikkate aldığımızda birkaç farklı bakış açısıyla karşılaşmaktayız. Her bir farklı yaklaşım bazen birbiriyle kesişen bazen de birbirinden ayrılan yeni yollar üretmektedir. Biri insan eylemlerini bireysellik bağlamında mekanik yasalı bir yaşam algısı ile ilişkilendirerek 0-1 aralığında kodlanabilecek yeni tür dijital canlılık ve evrim üretmektedir. Diğeri, hazlarla elde edilen geçici mutluluğa indirgenen yalıtılmış bir çerçevede ele almaktadır. Bir diğeri de artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve metaverse uygulamalarıyla yeni bir kosmos üreten bakışla, kavrama biçimiyle değerlendirmektedir. Oysa, eylem – faillik /eyleycilik merkezinde bitki, hayvan, insan ve makine ilişkilerini, simbiyoslarını muhafazakar, doğalcı ve indirgemeci uçlara gitmeden ve bunları çatışma alanı olarak kodlamadan hayatı sadece ve her bir varolan için hayat olarak gören posthümanist yöntemle ilişkisel bağlamda ele alabiliriz. “Ne bir hayvan ne bir insan *ne de bir makine* hayatı, sadece ve sadece *belirli bir varoluştan* ayrılmış ve dışlanmış bir hayat, sadece bir *nuda vita*’dır” (Agamben, 2008, s. 43). Başka bir ifadeyle, var olanların ortak yaşamı her türlü insan merkezci bakış açısının terk edilmesini ve doğa imgesinin insan ölçütünden radikal bir biçimde arındırılmasını ifade etmektedir. Bitki, hayvan, insan ve makineyi zamanda, mekânda ve ağda oluşturdıkları dinamik konumlarını mutlaklaştırmadan, hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tutmadan,

zorunluluğa hapsedmeden ilişkisellik ve sürecin istikrarı içinde düşünebiliriz. İnsanın varoluşsal kodları bu bağlamda yeniden dikkatli bir şekilde okunursa ki -bu en başta insanın dünyanın ve doğanın efendisi olma iddiasından vazgeçmesi ile mümkündür- insan doğada beşerlik açısından hiyerarşik ve otoriter bir konumda görül(e)mez. Taşı, karıncayı, ağacı, kuşu bir zaman ve mekân içinde algılayıp, gözlemleyip çoğu zaman onlara rağmen bir yol çizen ve onları kendisini referans alarak konumlandırın insan artık bu çizdiği yolda yöntem değişikliğine gitmek zorundadır. İnsanın yeryüzünde ve hatta bütün kosmosda kendisinden başka özne olmadığını iddia ederek varoluşu ve kosmosu anlaması mümkün görünmemektedir. Organik olarak bitkilerin ve hayvanların bilinçli olarak mekânla ve mekândaki diğer var olanlarla ilişki kurdukları ve sadece bir çevre değil, ilişkiler ağına dahil başka bir dünya oluşturdıkları yeni “bilimsel” çalışmalarla kanıtlanmaktadır. Örneğin, Uexküll’ün çalışmaları Merleau-Ponty’nin fenomenolojisiyle birlikte okunduğunda aslında orada öylece algılayan, eyleyen insan ve insanolmayan öznelerden bağımsız olarak duran kendinde bir ‘dünya’ yok, fenomenal bir dünya var. Bu bağlamda Uexküll’e göre belirli bir hayvan failin bulunduğu çevredeki şeylerle kurduğu ilişkiyle, bizim insan fail olarak dünyadaki nesnelere kurduğumuz ilişkinin aynı zaman ve mekânda gerçekleşmediğini göstermektedir (Uexküll, 2023). Ona göre bütün bu insanın ve insanolmayanın bulunduğu tek bir dünya olduğu kanısı bir yanılgıdır. Dolayısıyla insan çevresindeki bitki, hayvan, makine ve şeyleri ne kadar algılayıp konumlandırıyorsa insanolmayanlar (bitki, hayvan, makine ve diğerleri) tarafından da farklı zaman ve mekânda farklı algılanmakta ve belirli bir düzeyde ilişki kurulmaktadır. Başka bir ifadeyle, insan doğadan ayrık ve doğanın aynada bozulmamış görüntüsünü gören, seyreden değil aynı zamanda da görülen, ilişki kurulan, doğada farklı boyutlarda varolan faillerden bir faildir.

İnsan, insan öznenin insanolmayan nesnelere antropolojik yarıktan anlam bulmuş etik, epistemolojik, ontolojik bir akış değil bizzat insan ve insanolmayanın iç içe geçen oluş durumlarıdır; doğa ve kültürün ayrı iki “şey” olmadığı dolanık bir örüntüdür. İşte bu süreç, oluşun madde ve ruh, beden ve anlam, doğa ve kültür gibi iki ayrı oluş üzerinden düalist okumanın dışında birbirine geçişliliğini, dolanıklılığını ele alan Barad’ın adlandırmasıyla yeni etiko-epistemolojik ontolojidir (Barad, 2020). Dolayısıyla insanın doğayla karşılaşması ve doğada varolan insanolmayanların faillikleri 0-1 arasına doğrusal olarak kodlanamamaktadır. İnsan ve insanolmayan bizzat tecrübe ederek öğrendiğinde bir ilişkiler ağı içinde var olduğunu anlayabilecek, var olanları failliğin kişileştiği insan ve karşısında pasif insanolmayan olarak sınıflandırmaktan vazgeçişle başlayacaktır. Böylece bütünsel, dinamik bir sim-

biyos oluşturup devam edebilecektir. Bunun görsel temsillerinden biri kuantum bilişimde, kuantum bilgisayarlar da görülmektedir. Klasik bilgisayarlar sadece 0 veya 1 değerini temsil edebilen 'bit'lere dayalı olarak çalışırken, kuantum bilişimde aynı anda hem 0 hem de 1'i temsil edebilen kompleks sistemleri modelleyebilen 'kuantum bit'ler (qubit) kullanılmaktadır. Mekanik madde ve form ilişkisi klasik ontolojide var olanın temeli olarak görülürken, yeni ontolojilerde farklılıklara rağmen kesişen kabullerle değişmektedir. Madde ve formun oluş ve failliği sadece var olmalarıyla değil, varlıklarını da içine alan konumlarıyla, zamanda ve mekanda kurdukları ağda, ilişkide ve süreçte açığa çıkmaktadır. Bu ise hem etik hem de teknolojik açıdan eylem - faillik /eyleycilik anlayışını değiştirmeye davettir. Fail olmak artık sadece ne insana ne de insanolmayana özgüdür. Eleştirel posthümanistler açısından faillik /eyleycilik bitki, hayvan, insan, doğa ve makine ilişkisinde birlikte örüntü oluşturan konumlu, ilişkisel durumlardır. Faillik neden-sonuç ilişkisinde doğrusal eylemde bulunmak değildir, bizzat durumlardır. Bu ise etik ve politik açıdan sorumluluğu genişleten ve paylaştıran bir yaklaşımdır. Daha açık ifade etmek gerekirse, çevre ve iklim krizi tartışmalarında insanın yıkıcı failliği apaçıkken bu yeni simbiyotik yaşam modellerinde fail olmak sadece insanın dünya kuruculuğunu ve yasa karşısında temsil edilebilirliğini değil insanolmayanların da fail olarak hem kendi dünyalarının hem de insan dünyasının kuruculuğuna katılmalarıdır. Örneğin,

Anlam taşıyıcı olarak kabul edilen bir kır çiçeğinin sapı gibi en ufak bir detay bile, durumdan duruma, farklı çevreler oluşturmaktadır. Kır çiçeğinin sapı dekoltesine yerleştirmek için bir demet çiçek toplamak isteyen genç kızın çevresinden ya da besleneceği çiçeğin çanak yapraklarına ulaşmasını sağlayacak mükemmel bir güzergâh olması bakımından karıncanın çevresinden ya da bitki özünü taşıyan kanalı delip kendi zararın akışkan kısımlarını oluşturmak için onu pompa olarak kullanacak olan ağustosböceği larvasının çevresinden ve son olarak, beslenmek için sapı yutacak ve çiğneyecek ineğin çevresinden bakılmasına göre farklı bir çevrenin farklı bir ögesi haline gelecektir (Agamben, 2008, s. 46).

Sadece bir çevre değil simbiyotik ve aporetik bir dünya oluşturmak için insan türcü, ırkçı ve cinsiyetçi tavrını değiştirmelidir. Şöyle ki, insan çevresi ve insanolmayanların çevreleri hem tekil bağlamda hem de bir ağ oluşturacak şekilde tümel bağlamda düşünülmelidir. Böyle bir ilişkiler ağında, dolanıklılık içinde insan bireysel ve toplumsal olarak kendi çıkarı için doğayı ve insanolmayanları araçsallaştıramayacaktır; insanolmayan bütün varoluş biçimlerini yok sayarak olur olmadık yere bina, park, fabrika yapamayacaktır;

olur olmadık her şeyi üretip tüketemeyecek ve doğayı kendisinin, bedeninin, algısının dışında tutup gözlemleyip yargılarla ifade edemeyecektir. Faillik oluşun sorumluluğunun yüklenildiği durumlar olarak insan ve insanolmayanı birlikte ilgilendirir. Bu bağlamda insan oluşa dair sınırların ve insan doğasının yapısı sürekli yeniden şekillenirken oluş etik, ontolojik ve epistemolojik bir ağda insan ve insanolmayanların aoretik boyutu olarak alınıyorsa Derrida'nın, Levinas'ın, Braidotti'nin ve Barad'ın farklı bağlamlarda da olsa "yanıt ver(e)bilirlik" ölçüsü sadece insan-insan karşılaşmalarıyla sınırlandırılmaz. Yani aslında Heidegger'in dediği ya da Yunus Emre'nin söylediği gibi insan varlığın içine yeniden girebilmeli, oluşun her bir durumuyla konuşabilmeli ve onların her birinin "yanıt verebilir" olduğunu kabul etmelidir. Bin yıldır her şeyin yegane ölçüsü olarak oluşun dışında ve hatta karşısında otoriter bir eylemle 0 ve 1 arasına sıkıştırdığı varoluşu düalist ve "yapay" yaşıyor. Burada hem etik hem de ontolojik olarak var olanlar sadece 0-1 arasında kodlanan, mekanik, inorganik, organik, ruhsal ve tinsel katmanlar olarak düşünülemez, kuantum dolanıklılık aracılığıyla süreç odaklı, kompleks ve dinamik bağlamda oluşu yeniden kavrayabilecek kırımlı durumlardır. Bu dolanıklıklar düalizmle gelen ontolojideki hiyerarşiyi, epistemolojideki bilimsel nesnellik saplantısını ve ahlaktaki normatif ve deontolojik otorite olan faili yapısöküme uğratarak aşma çabasıdır. Bütün çatışma noktalarıyla birlikte, insan türü teknolojiyi üretiyor ve kullanıyor; onunla üretilenlerle birlikte yaşam alanları oluşturuyor. Fakat türsel olarak henüz teknolojinin kendisine dönüşmemiştir, sınır durumdadır. Bu noktada ontoloji, epistemoloji ve ahlak alanında olup biteni yeni bir çerçevede ele alırken simbiyosisi, dolanıklılığı, eleştirel değil ama ne özdeşliğe ne de farka referans olmayı anlamak için daha bütüncül bir bakışa ve kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. İnsanmerkezci düşünmeye devam edildiğinde ise aoretik durum burada ortaya çıkıyor: İnsan teknolojiye bağlıdır, hatta daha tehlikelisi bağımlıdır. Husserl'in dediği gibi bilinç hep bir şeyin bilinci ise bunu insan, doğa ve makine ilişkisine bağlayarak düşünürsek teknoloji hep bir şeyi yapmanın, açıklamanın imkânı olarak görülmelidir. Kendi başına, bağımsız bir varlık alanı değildir. O nedenle teknoloji de bir şeyi ya da bir çevreyi kavramanın teknolojisidir. Daha genel açıdan bakıldığında bütünlük, bir'lik ağında insan bu ağın ayrı bir imkanı makine ayrı bir imkanı olarak düşünölmelidir.

Bu tartışma ve teklifleri içeren ontoloji, epistemoloji, etik, estetik ve politik alanı bir araya getirerek, düalizmle diyalektik oluşturmak yerine dolanıklılıkla merkezsiz, dinamik, ilişkisel ve durumlardan oluşan bir ağ denemesi için dijital etik manifestolar yazılmıştır. Her biri bahsedilen sorunun bir boyutuna odaklanan dijital manifestolar yeni durumlar için farklı bir perspektif sunmaktadır.

Dijital Etik Manifesto

Ahlak düalist ontoloji üzerine kurulu deontolojik ve sonuççu ilkeler çerçevesinde insanın yapıp etmeleri olarak sınıflandırıldığında, ahlaki fail, akıl sahibi, özerk, sorumlu kişiler olarak insan dünyasına işaret eder. 20. yüzyılın başından itibaren modern özneye yönelik epistemolojik, etik ve politik eleştiriler özne merkezli ontolojilerin yerini insanolmayanları da fail /eyleyici olarak içeren yeni ontolojilere bırakmasıyla ahlaki failin tanımı genişletilmiştir. Regan, Singer ve Leopold ile hayvan, çevre ve toprak etiği Leonard, Floridi, Verbeek, Jonas, Ess, Bynum⁴ ile teknoloji, dijital, yapay zeka etiğiyle ahlakı, ahlaki eylemi ve failliği yeni ontolojilerinde etkisi açısından insan ve insanolmayana açarak genişletmişlerdir.

G. Leonhard tarafından sınıflandırılıp adlandırılan *Dijital Etik Manifesto*, insanmakine ve makineinsan simbiyosları için yapı, işlev ve oluş arasında dinamik, harmonik bir ağ oluşturma teklifidir (Leonhard, 2016). Farklı bir denemeyi de T. W. Bynum teknoetik bağlamında yapmaktadır (Bynum, 2006). L. Floridi ise *The Onlife Manifesto*'da dijital failer üzerinden insan failin/ eyleyicinin dijital devrimle yeni bir varoluş döneminde olduğunu ve bu dönemin de insan, doğa ve makine ilişkilerinin bulanıklaştığını sınırların nerede başlayıp nerede biteceğinin belirli olmadığını savunur (Floridi, 2015). Bu çalışmaların temelinde ise "ahlaki failin bireyselliği merkezinde ahlaki bir eylem / faillik doğuştan mı, doğal olarak mı yaşanır yoksa öğrenilmiş, sonradan kazanılmış mıdır?" şeklinde ifade edilen ahlak felsefesinin tartışmalı soruları yer almaktadır. Bu sorular manifestonun özünde makineye faillik kodlanabilir mi? Makine fail olmayı öğrenebilir mi? Makineye öğretilecek faillik insan odaklı mı olacak yoksa her bir varlığın hak, adalet ve eşitlik taleplerine uygun olarak ilişkisellik üzerinden mi kodlanabilecek? sorularıyla ilişkilendirilerek ahlaki failliğin /eyleyiciliğin birey merkezinde değil de ilişkişel olarak tanınmasından hareketle tartışmaya açılmaktadır.

Manifesto, makine öğrenmesi ve etik kodların belirlenmesi açısından disiplinler arası yeni çalışma alanları oluşturmaktadır. Bu ise köken sorunlara değinildikten sonra makinelere öğretilebilecek ya da etik olarak kodlanacak ilkelerle, değerlerle makineinsan simbiyoslarında karşılaşılabilecek yeni durumları, sorunları analiz edebilme imkanı sağlayacaktır.

Makineinsan simbiyosları bir yandan teknoloji ve insanlık karşıtı, kötücül bir ağda ele alınırken bir yandan da teknolojiyle örüntülenmiş, do-

4 H. Jonas, *The Imperative Responsibility* (1985); T.W. Bynum, *Flourishing Ethics* (2006); P. Verbeek, *Moralizing Technology* (2011); L. Floridi, *The Onlife Manifesto* (2015); G. Leonard, *Digital Ethics Manifesto* (2016).

lanıklılık oluşturan yeni yaşam koşullarına odaklanan bir kavrayış geliştirilmektedir. Bu açıdan insanmakine ve makineinsan simbiyosis ilişkilerini hücreden-veriden başlayıp galaksileri ve süpernovaları içerecek bir örgütlenme bağlamında ele alıp yeni bir etik-ontolojik ve metafizik kavrayış geliştirilmedikçe oluş anlaşılabilir bir çerçeve düşünülemez. Burada doğrudan teklif edilen ve farmakonlardan biri olarak işaret ettiğimiz dijital etik manifestoda makineinsan simbiyosisi için hem bir şifadır, çünkü olanı başka türlü okuma ve olanla başka türlü ilişkilendirme imkanı sunmaktadır; hem de bir zehirdir çünkü henüz olanı konuşulabilir kılacak kavramlar “tam” olarak kabul edilmiş ve sistemi yönlendirecek düzeyde olmadığı için eksikler ve dahi yanlışlar devam etmektedir.

Bu bağlamda teklif edilen modellerin ilkeleri, tartışmalarıyla birlikte beş madde de sınıflandırılabilir. Bununla birlikte bu maddelerin her biri üzerinde detaylıca uygulamak için görme ve kavrama biçimlerinin değiştirilmesi zorunludur.

1- Artırılmış gerçeklik sınırlarında bireyler herhangi bir teknolojik implant ya da uygulama kullanmadan biyolojik potansiyelleriyle ya da doğrudan sentetik oluşuyla alışverişten, kamusal hizmetlerden ve sosyal hizmetlerden faydalanarak gündelik yaşamlarına devam etmelidirler.

Fakat, nasıl? Bütün sektör dijital kimlik gerektirirken bu nasıl gerçekleştirilecek?! Biyolojik ya da sentetik kalma hakkının düzenlenmesiyle olabilir. Bu hak yasal olarak sisteme yüklenerek ve ona göre sanal ve fiziki çevre planlaması yapılarak sağlanabilir.

2- İnsanın “doğal” durumundan kaynaklanan ve makinaya göre eksiklik olarak görülen yönlerinin “etkililik” uğruna görmezden *gelinmemesi*.

Bunun için de *yeni ontogenesis bağlamında her bir varoluş sadece etkinlikle ölçülemeyecek kadar kompleks yapıdadır, birbirlerine indirgenemeyeceği gibi öncelenemez de yargısını açık ve yaşanır kılmak*. Ne canlının zamanı makinenin zamanına indirgenebilir ne de tam tersi. Bu nedenle kodlama için, yani dijital formları da içeren epistemoloji için “poetik ve anlatsal zaman ve dil” “kozmik, doğal ve dijital zaman ve dil” arasına eklenmelidir.

3- Çevrimiçi olmama hakkı.

Bireylerin insan ve makinanın çevrimdışı olarak çalışabilecekleri, varolabilecekleri zamanlar olmalıdır. Bireylerin çevrimiçi olmama talepleri tehdit

olarak algılanamaz ve güvenlik açığı olarak görülemez. Virginia Wolf'un dediği gibi herkes kendine ait bir oda hakkına sahiptir.

4- Çevrimiçi platformlarda anonim olma hakkı.

Kişiler ırk, sınıf, yaş, inanç ve cinsiyetlerini beyan etmek zorunda bırakılmamalıdır. Bütün bu farklılıklar kullanılan dil, ziyaret edilen sayfalar vb. dijital izler izinsiz takip edilmemelidir. Bu durum yasal olarak güvenlik altına alınmalıdır. Fakat anonim olma hakkının sadece etik değerlerle değil, hukuk aracılığıyla da kontrollü sağlanmalıdır. "Anarşi" oluşturabilecek, "toplumsal ağı" tehdit edecek boyuttaki anonimlik yaptırımla şekillenmelidir.

5- İşgücünün planlanmasında etkinlik, hız ve kâr-zarar maliyeti merkeze alınarak makineler karşısında insan işlevsiz kılınmamalıdır.

Makineinsan simbiyosisi teknolojiye fırsat eşitliği oluşturularak desteklenmelidir. Halihazırdaki insanlık durumu göstermektedir ki işgücü sadece akıl-el ilişkisi ve veri depolama - analizleme süreçlerine indirgenemez. İşgücü akıl, el, duygu ve rahim bütünlüğünde değerlendirildiğinde makineinsan simbiyosisinde de katmanlı ve fraktal bir ağ kurulmuş olacaktır.

Bu tartışmaların gölgesinde sonuç olarak denebilir ki, insanın yeryüzündeki failliği düşünüldüğünde alet yapan ve semboller oluşturan canlı olarak insan araçlarını güçlü ve donanımlı kıldıkça doğayı, kendisini ve araçlarını dönüştürecektir. Üzerinde düşünülmesi gereken bu dönüşümün telosunun ve etki alanlarının oluşturduğu sorulardır. Makineinsan ve insanmakine simbiyosisleri hakkındaki bu sorular karşıtlık ya da savunuculuk bağlamından çıkarılıp ontolojik, metafizik, etik ve politik alanda yeni sınıflandırmalarla tartışılmalıdır. Hali hazırda yerleşilen ve varoluşun temellendirilmeye çalışıldığı dünya zaman, mekân bitki, hayvan, insan ve makine ilişkileri ağında şekillendirilmektedir. Bu süreçleri doğal ve sentetik olarak ayırmak her geçen gün teknolojik üretimle zorlaşmaktadır. Elli sene önce sentetik olarak gördüğümüz gıdalar, tekstil ürünleri ve hatta laboratuvar canlıları şimdilerde dünyanın bir parçası haline gelmiştir. O nedenle denebilir ki, bir şeyin doğal ya da sentetik olarak kabul edilmesi kullanım değeri ve sıklığına göre değişmekteyse, makineinsan ve insanmakine simbiyozlar karşıtlıklar değil yeni oluşlar, ontolojik ve epistemolojik imkanlar olarak okunacak kavramsal yapılarla ele alınabilecektir. Bu simbiyotik yaşam modüllerine teknolojik açıdan değil ama etik açıdan özellikle deontolojik ve normatif etik kabuller açısından insanlık onuru, insanın yeryüzünde efendi oluşu ve tanrıçılık oynadığı gerekçeleriyle yapılan itirazların temelsizliği doğanın / aklın aynasında

“her ne ise o olarak” göröl(e)meyen bir oluş üzerine konuşulabilecek kelimeler, kavramlar, semboller oluşturularak gösterilebilmelidir. Çünkü özgür ve akıllı canlı olarak “doğal” insanın neden ahlaka aykırı tercihler yaptığını anlamaya yönelik modeller düalist, insanmerkezci, indirgemeci ve doğalcı şartlanmışlıklarla kuşatıcı bir cevap üretmeyecektir. Onur, değer, anlam, özgürlük, sorumluluk ve haklar failliği bir durum ve oluşu bitki, hayvan, insan ve makine dolanıklığı olarak okuyabilecek aporetik ağlarla oluşa bakabilecek manifestolar üretilmedikçe çatışmaların ve tarihin gölgesinin ötesine geçilmeyecektir. Bu durumda da makine ve insan ilişkisi birlikte yaşam dünyası kurmak çerçevesinde etik, ontolojik ve epistemolojik dolanıklıkla ya bir kaos ya da bir ağ oluşturur. Bu dolanıklılık transhümanist ideolojilerle şekillenen çatışma noktalarını güçlendiren ve makineyi ya da insanı tercih etmek zorunda bırakan bir kaos ve teknolojik yeterliliğin ahlaki eylemin zorunluluğuna dönüştüğü bir “düzen” oluşturur. Ya da posthümanist modellerde dinamik algoritmalarla kodlanan örüntülerin kurduğu katmanlı bir yaşam dünyası oluşturur. O nedenle, çağdaş filozoflar farklı bağlamlarda ve farklı tonlarda 21. yüzyılın faillerinden biri olan insana çağrıda bulunurlar. İnsan ya transhümanizmin teknolojik tekillik kurgusuyla hem kendisini hem de “doğal” varolan her şeyi sentetik, kurgulanmış formlara dönüştüren dis(ü)topya umut etmeli ya da kendisine eski insanmerkezci hikayeleri okumayı bırakmalı ve eylemlerini, failliğini salt rasyonel, hesaplamalı ve güdümlü bir yapıya indirgmeden bilgeliği, hikmeti ve phronesis bitki, hayvan, insan, makine ve diğer insanolmayanları birlikte kavrayacak faillikler (durumlar) olarak düşünebilmelidir. Teknoloji ve ekolojiyle kurulan “gerçekçi” ilişkide transhümanizmin farklılıkları “yokeden” tutumu yerine posthümanist bir tutum belirginlik kazanmaktadır / kazanacaktır. Orada edilen simbiyoslar, insan ve makine ikiliğine sıkıştırılmadan ve teknolojiyi otonom olarak planlamadan yeni posthüman perspektiflerle makine, insan ve doğa birlikteliğinde kendini açan, dinamik bir ağ – örüntü teknolojisiyle tartışılabilecektir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2008). *Açıklık*. (Çev.: M. M. Çilingiroğlu) Yapı Kredi Yayınları.
- Andreson, C. (2008, Haziran 23). *The End of Theory: The Data Deluge Makes the Scientific Method Obsolete*. Ocak 2, 2024 tarihinde Wired: <https://www.wired.com/2008/06/pb-theory/> adresinden alındı
- Barad, K. (2020, Temmuz 28-31). Madde Hisseder, Konuşur, Acı Çeker, Arzular, Özler, Anımsar: Karen Barad iel Röportaj.
- Braidotti, R. (2017). *Göçebe Özneler*. (Çev.: Ö. Karakaş) İstanbul: Kolektif Kitap, 2017.
- Bynum, T. W. (2006). Flourishing Ethics. *Ethics and Information Technology*, 8(4), 157-173.

- Cummings, M. (2024, Nisan 16). *Student-developed AI Chatbot opens Yale Philosopher's work to all*. Nisan 19, 2024 tarihinde Yale News: <https://news.yale.edu/2024/04/16/student-developed-ai-chatbot-opens-yale-philosophers-works-all> adresinden alındı
- Floridi, L. (2015). *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*. New-york: Springer International Publishing.
- Han, B.-C. (2020, Nisan 15). *Viral Olağanüstü Hal ve Yarının Dünyası*. Terrbayt.com: <https://terrabayt.com/dusunce/viral-olaganustu-hal-ve-yarinin-dunyasi/>. adresinden alındı
- Jones, H., & Nicholaos, J. (2017). Race As Technology: From Posthuman Cyborg To Human Industry. *Ilha do Desterro*, 70 (2), s. 39-51.
- Karataş Ceran, Y. (2022). *Posthüman: Şehir ve Beden*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kurzweil, R. (1999). *The Age of Spiritual Machines*. NewYork: Penguin Books Ltd.
- Leonhard, G. (2016). *Technology vs. Humanity*. United States of America: Fast Future Publishing Ltd.
- McLuhan, M. (2014). *Gutenberg Galaksisi*. (Çev.: G. Ç. Güven) İstanbul: Yapıkredi Yayınları.
- Nietzsche, F. (2004). *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. (Çev.: A. İnam) İstanbul: Say Yayınları.
- Rodriguez, M., & Gaubert, M. &. (2020, Mart 8). *Yapay zekanın cinsiyetçiliği*. tr.euro-news.com: <https://tr.euronews.com/2020/03/08/yapay-zekanin-cinsiyetciligi-kadin-elinden-cikan-algoritmalar-kadnlara-kars-ayrimcilik-ya> adresinden alındı
- Simondon, G. (1980). *On the Mode of Existence of Technical Objects*. (Çev.: N. Melleamphy) Canada: University of Western Ontario.
- Simondon, G. (2019). *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*. (Çev.: E. Sünter) İstanbul: Norkunk.
- Umut, T. N. (2023). *Faillîği Yeniden Düşünmek*. Ankara: EskiYeni.